

Ж. Тілеубек, 1-курс
Ғылыми жетекшісі: Б. А. Қалиев, қазақ тіл білімі кафедрасының доценті,
заң ғылымдарының кандидаты
(Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті)

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНДАҒЫ ТІЛ ТАЗАЛЫҒЫ

Қазір республикалық, облыстық, аудандық тәуелді және тәуелсіз басылымдардың кез келгенін алып қарасақ, кейде тілдік ережелерге сай келмейтін сөйлемдер мен жұтаң сөз саптауын байқаймыз. Әдеби тіл нормасына көңіл бөлінбейді, енжарлық басым. Кейде, тіпті тыныс белгілері дұрыс қойылмайды. Мысалы: «Себебі, мемлекеттік тілмен нақты түрде тек мемлекеттік органдар ғана айналысып жатыр, ал жеке меншік кәсіпорындар аудармашылардың жұмысымен ғана шектеліп отырған сынайы бар».

Газет-журнал, яки кітап оқыған сайын көңілге кірбең түсіре беретін үлкен келеңсіздіктің бірі — сөйлемдегі сөздердің грамматика заңдылығына сай өз орнында тұрмауынан туатын кемшілік. Арифметикада қосылғыштардың орны өзгергенімен қосындының мәні өзгермейтіні белгілі. Ал тіл – арифметика емес, мұнда бір сөз өз орнында тұрмаса, бүкіл сөйлемнің мағынасы өзгеріп кетуі немесе мүлдем берекесі қашуы мүмкін екенін бәріміз білеміз. Алайда біздің журналист, жазушыларымыздан бастап мектеп баласына дейін белгілі осы қарапайым қағида дұрыс сақталмай келеді. Сондықтан мерзімдік басылымдарда болсын, көркем шығармаларда болсын мұның мысалы бастан асады десек, артық айтқандық емес. Мысалы, «Аяғында дәу СПТУ-дің бәтіңкесі». Сөз дұрыс қолданылмағандықтан, дәуі бәтіңке емес. СПТУ-дің өзі сияқты. Ал осыны: «Аяғында – СПТУ-дің дәу бәтіңкесі» десе тіл нормасына сәйкес келер еді. «Таяуда М. Әуезов музей үйінде “Сөздік-Словарь” баспасынан Мәдениет және ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша жарық көрген жазушы Келіс Рақымжановтың “Қалғұты” атты әңгімелер жинағының тұсау кесері болып өтті». Министрліктің бағдарламасы бойынша “жарық көрген” жазушының өзі ме, әлде оның кітабы ма? орын тәртібі дұрыс сақталмағандықтан, осындай келеңсіздік туып отыр. Ең басты қуаныш — «Ана тілі» газетінің бас редакторы Мереке Құлқеновтің тікелей араласуымен «Өлке» баспасынан шыққан Сайымжан Еркебаевтың үш томдық шығармалар жинағының тұсауы кесілді; «Ана тілінде жарық көрген Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының сұхбатын оқып өзімді көптен мазалап жүрген сұрақтарға жауап алдым» деген сөйлемдер де осы секілді стильдік қателікке жатады.

Осы тектес стиль жағынан жіберілетін қателіктер күн сайын көбеймесе, мүлде азаймай отыр. Мұны жақында ғана жарық көрген «Қазақ әдебиеті» газетінің 2010.01.10 № 8 санындағы мына сөйлем де дәлелдейді: «Ұзын-ыргасы бір сағатқа созылған әңгіме барысында қаншама тілге, көркем сөзге, ұлтты рухани тәрбиелеу мәселесіне қатысты іргелі ойлар айтылды».

Жас ғылым лингвоэкологияның басты міндеті — тілдің нормаларын және сөйлеудің ұлттық нақышын сақтау. Бүгінгі таңда оның басты мақсаты — ұлттық тілдің жекелігін сақтап қалу.

Қазіргі лингвистердің зерттеуінше, күніне 300 сөз орыс тіліне енеді екен. Ол сөздердің дені ағылшын тілінен енген. Қазақ тіліне де ағылшын тілінен сөздер көптеп енуде. Әсіресе көп кірме лексика газет, журнал беттерінде көрініс туып жатады.

Қазақ тіліндегі шетел сөздерінің көптеп енуі Қазақстанның экономикасының қарқынды дамуымен байланысты. Сондай-ақ, халықтың ғаламторды кеңінен пайдалануын айтуға болады. Олар орыс тілі арқылы қазақ тіліне еніп тілдік қолданысқа енген ағылшын сөздері. Әдетте, жарыспалы қолданыстар дегеніміз – «ескі» мен «жаңаның»

үзеңгі қағыса қатар қолданылуы. Мысалы, **финанс — қаржы, рынок — нарық тәрізді жарыспалы сөздер тілдік қарым-қатынас машығында сабақтастық қағидаты бойынша біразға дейін жарыса жүріп, келе-келе біреуі орнығады, екіншісі өзінен-өзі қалып қояды. Сөйтіп, тіл «табиғи» түрде өзін-өзі реттеп отырады. Сонымен қатар терминкомның белсенді араласуымен бір алуан жарыспалы сөздер тез арада нормаға түсіп, ғылым тілінің кәдесіне жарап жатады. Олардың тілдік норма үрдісіне сай келетіні немесе ауытқитын тұстарына талдау жасап отыру тілші құзыретіне жатады. Бертін келе сөздің ықшам нұсқасына артықшылық беріліп, жарыспалы сөздер бірізге түсіп келе жатыр. Жаңа сөз жасауда «жүгі ауыр» -шы, -ші тәрізді өнімді қосымшаларды диқан, аспаз, куә сөздеріне телімей-ақ, үнемді қолдану жақсы үрдіс. Осы сөздерді диқаншы, аспазшы, куәгер, куәші деп талғаусыз қолдана беру қалыптасқан терминдік норманы бұзу деп танылады. Алайда баспасөзден инвесторшы, бітімгерші сияқты сөздерді кездестіруге болады.**

Сөз білетін қазақ куәгер, зергер тәрізділерге -шы, -ші жұрнағын қосақтап, куәгерші, зергерші демесе керек. Осы тәрізді бітімгер сөзін бітімгерші деу жаңсақтық болар еді. Газет бетінде бітімгер деудің орнына бітімгерші деп қолдану кездеседі: «Испанияның 1, 3 мың бітімгершісі Иракты тастап шыққаны оқырманға мәлім».

Сондай-ақ, қазіргі кезде инвесторшы деген қиыс қолданыс та көп ұшырасады. Дұрысы инвестор екеніне ешкім дауласа қоймас, онда инвесторшы деуімізге не жорық? Беделді газеттердің бірі құсбегі деген сөзді місе тұтпай, құсбегіші деп қолданған екен: Мысал үшін айта кетейік, «бұған дейін құсбегішілер жарысының жеңімпазына 4 мың теңге беріліп келіпті».

Негізі, біз байыбына бара бермейтін сияқтымыз. Әйтпесе газет-журнал беттерінде болсын, жарнамалардың, маңдайша жазулардың, көше-көшелердегі жүгіртпе жазулардың, теледидардан берілетін жүгіртпе жолдардың, хабарландырулардың тіл тәрбиесіне орасан зор ықпалы бар. Себебі бала көп дүниені «көзбен көріп, көңілге тоқу» арқылы қабылдайды. Сондықтан бұл жағына аса мұқият болған жөн.

Мектеп қабырғасынан бастап, жоғары оқу орындарында жазу және сөйлеу стилін қалыптастыруға, жастарды соған машықтандыруға жете мән берілуі тиіс. Күнделікті шығып жатқан газет-журналдардағы осы сияқты кемшіліктерді үнемі ортаға салып, талқылап, қызу пікірталас ұйымдастырып, оқырманның ынта-ықыласын ояту арқылы сөз мәдениетіне үйрету қажет.